

GEOGRAFIK QOBIQ (LANDSHAFT QOBIQ) VA UNING XUSUSIYATLARI

Botiraliyeva Sevaraxon Bahodirovna

Andijon pedagogika instituti

*“Tabiiy fanlar” fakulteti “Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari” yo`nalishi
3-bosqich 301-guruh talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yer sayyorasining litosfera (tosh qobiq), gidrosfera (suv qobig`i), atmosfera (havo qobig`i), biosfera (hayot qobig`i)larining o`zaro bir biriga kirishuvi, o`zaro ta`siri, o`zaro aloqasi natijasida hosil bo`ladigan geografik qobiq (landshaft qobiq) va uning muhim xususiyatlari haqida so`z yuritiladi.

Kalit so`zlar: yer sayyorasi, litosfera, gidrosfera, atmosfera, biosfera, geografik qobiq, landshaft qobiq, modda va energiya aylanishi, vertikal, gorizonttal va vaqt tuzilmalari.

Аннотация: В данной статье литосфера (горная оболочка), гидросфера (водная оболочка), атмосфера (воздушная оболочка), биосфера (жизненная оболочка) планеты Земля взаимодействуют друг с другом, взаимодействием, в результате чего образуется географическая оболочка (ландшафтная оболочка). взаимодействия и его важные особенности.

Ключевые слова: планета Земля, литосфера, гидросфера, атмосфера, биосфера, географическая кора, ландшафтная кора, круговорот вещества и энергии, вертикальная, горизонтальная и временная структуры.

Annotation: In this article, the lithosphere (rock shell), hydrosphere (water shell), atmosphere (air shell), biosphere (life shell) of the planet Earth interact with each other, interaction, the geographical shell (landscape shell) formed as a result of interaction and its important features are discussed.

Key words: planet earth, lithosphere, hydrosphere, atmosphere, biosphere, geographical crust, landscape crust, matter and energy cycle, vertical, horizontal and time structures.

Yer sayyorasini tabiatshunoslikning ko`p fanlari: astronomiya, geologiya, geografiya, geofizika, geokimyo va boshqalar o`rganadi. Tabiiy geografiya yer sayyorasini emas, balki uning ma`lum qismini, o`ziga xos bo`lgan qobig`ini, ya`ni geografik qobiqni tabiatini o`rganadi.

Yer sayyorasining litosfera (tosh qobiq), gidrosfera (suv qobig`i), atmosfera (havo qobig`i), biosfera (hayot qobig`i)larining o`zaro bir biriga kirishuvi, o`zaro ta`siri, o`zaro aloqasi natijasida geografik qobiq hosil bo`lgan.

Geografik qobiq (landshaft qobiq) - yerning eng yirik yagona geosistemi, bu turli xil moddiy tarkibdan tuzilgan. Faqat shu qobiqda quyosh energiyasi to`planadi va qayta o`zgartiriladi, shu qobiqda hayot paydo bo`ldi. Inson jamiyati shakllandi va rivojlanmoqda.

Geografik qobiq (landshaft qobiq) tushunchasini 1930-yillarda akademik A.A,Grigorev birinchi bo`lib fanga kiritdi. Bu tushunchaning shakllanishi va

rivojlantirishda A.Gumboldt, V.V.Dokuchaev, P.I.Brounov va boshqa olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlari muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

1940-yillarda L.S.Berg tomonidan rivojlantirilgan landshaft va geografik zonalar to'g'risidagi ta'limotini A.A.Grigorevning geografik qobiq va tabiiy geografik jarayonlar to'g'risidagi ta'limotiga qarshi qo'yildi. Ko'p yillik ilmiy bahsda S.V.Kolesnik bu ikki ta'limot bir-biriga qarama-qarshi emasligini, balki ular geografik qobiqning turli tomonlarini aks ettirishini isbotlab berdi. 1947-yildan boshlab, tabiiy geografiyaning o'rganish ob'ekti geografik qobiq deb ko'pchilik olimlar tomonidan tajriba natijalari olindi.

S.V.Kolesnik Grigorevning tabiiy geografik qobig'ini geografik qobiq deb nomlashni taklif qildi. Bu nom geografiya fanida asosiy tushuncha bo'lib qoldi.

Geografik qobiq (landshaft qobiq)ning muhim xususiyatlari

Geografik qobiq (landshaft qobiq)ning bir butunligi. Geografik qobiqning har bir komponenti o'z qonulariga ko'ra yashaydi va rivojlanadi. Biroq bu komponentlarning hech biri yakka holda, ya'ni boshqa komponentlarning ta'sirisiz va o'z navbatida ularga ham ta'sir etmasdan yashay olmaydi va rivojlanmaydi. Hamma komponentlarning o'zaro ta'sir bu komponentlarni bir butun yagona moddiy sistemaga birlashtirib turadiki, bunda hamma tarkibiy qismlar bir-biriga bog'liq va bir-biriga ta'sir etadi. Bu sistemani bir butunligi, ya'ni yaxlitligi shu qadar mustahkam va shu qadar umumiyki, sistemaning biror zvenosi o'zgaras bo'lsa, shundan qolgan barcha zvenolar ham o'zgaradi.

Geografik qobiqning bu muhim xususiyati hozirgi kunda yildan-yilga keskinlashib borayotgan tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatni optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. Jamiyat rivojlanishi tabiat bilan muvozanatlashgan holda bormoqda, tabiatdagi yuz beradigan barcha o'zgarishlar jamiyat taraqqiyoti uchun ko'p noqulayliklar tug'diradi. Hozirgi kunda va kelajakda jamiyatni tabiat bilan muvozanatlashgan rivojlanishini amalga oshirish muammosi vujudga keldi. Bu muammoni hal qilishda geografik qobiqni rivojlanish qonuniyatlarini chuqur sharoit ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Geografik qobiq (landshaft qobiq)da modda va energiya aylanishi. Geografik qobiqning komponentlari bir-biri bilan modda va energiyaning aylanishi bilan bog'liqdir. Bir komponentdan ikkinchisiga to'xtovsiz modda va energiya o'tib turadi hamda ular bunda o'zgarishlarga uchraydi. Quyosh nurlari energiyasi geografik qobiq komponentlarida issiqlik, mexanik, biokimyoviy va boshqa energiya turlariga aylantiriladi.

Geografik qobiq (landshaft qobiq)ning tuzilmasi. Har bir geosistema o'zining tuzilmasi bilan harakterlanadi. Tuzilmani geosistemalarning qismlarini

o`zaro joylanishi va ularning birikish yo`llari yoki geosistemaning makon va zamonda shakllanishi deb tushunish mumkin.

Geografik qobiq uchun vertikal, gorizontal va vaqt tuzilmalari xosdir.

Geografik qobiqning komponentlari yarus ko`rnishida joylashgan: pedosfera, gidrosfera, atmosfera joylashgan, bu yaruslarning o`rtalaridagi tutash joylarda biosfera vujudga kelgan.

Geografik qobiq (landshaft qobiq) komponentlarining o`zaro aloqasi hosil bo`lgan turli darajadagi geosistemalar o`rtasida gorizontal yo`nalishda modda va energiyaning oqimilari bilan bog`lanish, aloqadorlik yuz beradi. Bu aloqadorlik bevosita va bivosita bo`lishi mumkin. Masalan, qo`shni geosistemalar bir-biri bilan bevosita aloqada bo`ladi. Bir-biridan uzoqda joylashganlar esa bivosita, ya`ni shamollar, havo oqimlari, suv oqimlari va boshqalarda hayvonlar vakillari ishtirokida aloqadorlikda bo`ladi.

Geosistemalarning vertikal va grizontal bo`linishlari ularning makoni tuzilmasini hosil qiladi.

Guosistemalar uchun vaqt tuzilmasi xosdir. Chunki geosistemalar makon va zamonda harakat qiladi va yashaydi.

Dinamika geosistemalarning har qanday o`zgarishlari bo`lmasdan, balki ularning tuzilmasini buzilishiga olib kelmaydigan takroriy o`zgarishdir. Sochavaning fikricha, geosistemalarning dinamik o`zgarishi ularda sifatii o`zgarishlarni vujudga keltirmaydi.

Geosistemalarning dinamikasi ularning barqrorlik darajasini ifodalaydi. Barqrorlikning belgisi - geosistemada doimo yildan yilga fasliiy aspektlarning takrorlanishidir. Maolum vaqtdan keyin o`zgargan geosistemalarni yana tiklanish qobiliyatini saqlab qolish ham dinamik o`zgarishlarga kiritilishi mumkin.

Kuchli ta`sir natijasida buzilishlarga uchragan geosistemalar yana qaytadan tiklanish qobiliyatiga ega bo`lolmaydi. Bunday geosistemalarda ularning tuzilmalarida sifatii o`zgarishlar yuz beradi.

Shunday qilib, barqrorlik va o`zgaruvchanlik - geosistemalarning ikki muxhim dialektik bog`langan sifati ekan. Ularning nisbati geosistemalarning darajasiga va boshqa sharoitlarga bog`liq.

Geografik qobiqning uzulganlik va uzilmaganlik xususiyati.

Uzilganlik va uzilmaganlik quyidagi qarama-qarshi tomonlar bilan ko`zga tashlanadi:

Uzilmaganlik

o`zaro aloqadorlik
sidirg`alik

Uzilganlik

yakkalik
ayrim-ayrimlik

asta-sekinlik
mahalliy emas

sakrashlik
mahalliylik

cheksiz bo`linuvchanlik

bo`linishning cheklanganligi.

Uzilganlik va uzilmaganlik geografik qobiqning ayrim umumiy xususiyatlarini aks etiradi. Ayrim geograflar geografik qobiqning uzilmaganlik, boshqalari esa uzilganlik xususiyatini tajriba natijalari oladilar. Masalan, Armand tabiiy geografik rayonlashtirishda uzilmaganlik tamoyiliga, Solnchev esa uzilganlik tamoyiliga asoslanadi.

Munozaralarning asosiy sababi tadqiqotchilar tomonidan geografik qobiq uchun xos bo`lgan uzilmaganlik va uzilganlik xususiyatlarini e`tiborga olmaslikdir. Uzilmaganlik geografik qobiqning makon bo`yicha sidirg`a tarqalishida, uzilganlik esa uning ichki tuzilmasida mavjud yu`lgan nisbatan yaxlitlikka ega bo`lgan regional va mahalliy darajadagi geosistemalarning mavjud bo`lishida ko`rinadi.

Shunday qilib, geografik qobiq (landshaft qobiq) murakkab tuzilishga va xususiyatlarga egs bo`lgan o`ziga xos geografik sistema ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kalesnik S.V. Obshie geograficheskie zakonomernosti Zemli. M., 1970.
2. Gerenchuk K.I. i drug. Obshee zemlevedenie. M., 1984.
3. Milpkov F.N. Obshe zemlevedenie. M., 1990.
4. Kalesnik S.V. Umumiy yer bilimi qisqacha kursi. T., 1966.
5. Shubaev L.P. Umumiy yer bilimi. T., 1975.
6. Ermolaev M.M., vvedenie v fizicheskuyu geografiyu. L., 1975.
7. Yuldashev Sanjarbek Arslon o`g`li. (2023). The Solution of Economic Tasks with the Help of Probability Theory. Texas Journal of Engineering and Technology, 26, 26–29. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/4654>
8. УЗБЕКИСТАН, О. Р. республиканской научной конференции с участием зарубежных ученых Современные методы математической физики и их приложения 17-18 ноября 2020 г.
9. Makhmudovna, T. M., & Makhmadaminovna, K. D. (2023). THE COURSE OF MALFORMATION AND CORNEAL EROSION IN TUBERCULOSIS PATIENTS. Open Access Repository, 4(03), 60-66.
10. Maqsudov X., Abdug`aniev I., Xisomov A. Umumiy yer bilimidan laboratoriya mashg`ulotlari. T., 1986.